

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

ZAKLJUČNA PROJEKTNA NALOGA

ROBERT KRIŽAN

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

Zaključna projektna naloga

RELIGIJA IN NASTANEK KAPITALIZMA V
EVROPI

Robert Križan

Koper, 2018

Mentor: viš. pred. mag. Andrej Marković

POVZETEK

V zaključni projektni nalogi je izpostavljeno vprašanje o vlogi krščanstva pri nastanku in razmahu kapitalizma v Evropi. Že krščanski nauk in na njem sloneča krščanska misel naj bi po mnenju zagovornikov te teze pomembno prispevala k sooblikovanju ugodnega družbenega okolja in tako posredno omogočala svojevrsten gospodarski razvoj v Evropi. Še večji poudarek se daje tezi, da sta k razvoju kapitalizma pomembno prispevali reformacija in protestantska delovna etika. Čeprav ne gre popolnoma zanikati vsaj posrednega verskega vpliva, pa je razloge za nastanek kapitalizma vendarle treba iskati v kompleksnem prepletu družbenopolitičnih, geografskih in ne nazadnje tudi popolnoma naključnih dejavnikov zgodovine.

Ključne besede: nastanek kapitalizma, religija, krščanstvo, protestantska etika, duh kapitalizma.

SUMMARY

In the final project assignment, the question is raised about the role of Christianity in the emergence and expansion of capitalism in Europe. According to the advocates of this thesis, the Christian doctrine and the Christian thought are supposed to make an important contribution to the shaping of a favourable social environment and thus indirectly contribute to a unique economic development in Europe. An even greater emphasis is placed on the thesis that the key factor for the expansion of capitalism must be sought in Reformation and in the Protestant work ethic. Although it is not entirely necessary to deny at least indirect religious influence, however, the reasons for the emergence of capitalism must nevertheless be sought in a complex interweaving of socio-political, geographical and ultimately, completely random factors of history.

Keywords: Emergence of capitalism, Religion, Christianity, Protestant Ethic, Spirit of Capitalism.

UDK: 330.342.14:2(043.2)

VSEBINA

1	Uvod.....	1
2	Dediščina srednjega veka	3
	2.1 Svetopisemsko izročilo	3
	2.2 Srednjeveška ekonomska misel	5
	2.3 Srednjeveški oderuh in rojstvo kapitalizma	8
	2.4 Moli in delaj	9
3	Protestantizem in duh kapitalizma	11
	3.1 Duh kapitalizma	11
	3.2 Protestantska etika in njeni izvori	13
	3.3 Kritike Webrove teze	14
4	Kapitalizem in vzpon Evrope	18
	4.1 Katolištvo proti kapitalizmu.....	18
	4.2 Širni svet v službi evropskega kapitalizma	19
	4.3 Evropa in zmagoslavje razuma	22
5	Sklep	24
	Literatura.....	27

1 UVOD

V zaključni projektni nalogi se posvečamo pomenu oziroma vplivu krščanstva na nastanek in razvoj kapitalizma v Evropi. Najodmevnejša študija s tega področja je zagotovo knjiga *Protestantska etika in duh kapitalizma*, v kateri je Max Weber poudaril neposredno zvezo med protestantizmom in razmahom kapitalističnega gospodarstva v 16. in 17. stoletju. Weber v njej ni govoril o vplivu protestantizma nasploh, temveč se je omejil le na njegova asketska oziroma puritanska gibanja, ki naj bi odločilno prispevala k temu, da sta se razvila posebna delovna etika in hkrati novo ekonomsko vedenje, ki ga ni več določalo golo pridobitništvo, temveč zavest o potrebi v reinvestiranje dobička. Pri razcvetu kapitalizma so po Webbru torej ključno vlogo igrali določeni religijski dejavniki, ki so vplivali na ljudi, da so se osredotočali na marljivo in racionalno delo, razvijali svoje poklicne talente in svoja podjetja ter aktivno sodelovali v trgovini in tako akumulirali kapital za investiranje.

Kapitalizma si niso »izmislili« protestanti. Domovina zgodnjega kapitalizma so bile vendarle severna Italija in njene srednjeveške mestne državice, kjer so bili postavljeni temelji vseh glavnih institucij kapitalizma: bančništvo, dvojno knjigovodstvo, pojem kapitala, koncept podjetja itd. V kolikšni meri je na to vplival krščanski etos in koliko drugi družbeni dejavniki, je stvar razprave, vendar ni mogoče zanikati, da je določene nauke in misli o delu, bogastvu, dobičku ter zasebni lastnini mogoče najti že v Svetem pismu. Kapitalizem je kasneje resda pognal najbolj globoke korenine v »severni« Evropi in je katoliška »južna« Evropa od 16. stoletja dalje začela zaostajati, vendar so razlogi za to gotovo večplastni.

Ali je vzpon kapitalizma in sodobne zahodne družbe omogočil protestantizem s svojo etiko dela in varčnosti? Ali je razlog v resnici treba iskati v odnosu, ki ga je imelo krščanstvo že od svojih začetkov do človeka, družbe in racionalnosti? Ali vzroke za nastanek in razcvet kapitalizma sploh lahko iščemo v krščanstvu? To so vprašanja, ki se postavljajo sama. Ne domišljamo si, da bi lahko v pričujočem delu nanje zadovoljivo odgovorili, vseeno pa predstavljajo koristno vodilo pri določitvi namena in ciljev zaključne projektne naloge.

Osnovni namen zaključne projektne naloge je proučiti pomen religije, v našem primeru krščanstva, za razvoj kapitalistične miselnosti in razmah kapitalističnega gospodarstva v Evropi. V tem kontekstu bo prvi cilj osredotočen na opis svetopisemskih nauk ter zgodnje krščanske (ekonomske) misli, ki se je razvila v okviru sholastike in kasneje šole iz Salamanke. Osrednji in glavni cilj bo predstaviti Webrovo tezo o povezavi protestantizma (oziroma njegovih puritanskih gibanj) in kapitalizma ter razčlenitev pojmov puritanske etike in duha kapitalizma. Ob tem bomo opozorili tudi na pomanjkljivosti oziroma kritike Webrove teze ter poiskali morebitne preostale zgodovinske, družbenopolitične in geopolitične dejavnike, ki so prispevali, da se je kapitalizem razvil prav v Evropi.

Pri raziskovanju in izdelavi zaključne projektne naloge bomo uporabili več raziskovalnih metod. Glede na to, da je naloga teoretične narave, bo poudarek na hermenevitičnem pristopu

(metodi razumevanja in razlaganja) k izbrani literaturi. Poleg tega bomo uporabljali metodo deskripcije, s pomočjo katere bomo podrobneje opisali in opredelili osnovne teoretske pojme, metodo povzemanja ugotovitev različnih avtorjev, metodo analize, primerjalno metodo ter metodo sinteze, ki jo bomo uporabili predvsem v zaključnem delu zaključne projektne naloge.

2 DEDIŠČINA SREDNJEGA VEKA

Po stoletjih, ki jih je Evropa preživela na obrobju svetovne zgodovine, so se v 12. stoletju začeli nakazovati prvi znaki nove dobe. Križarske vojne v Sveti deželi so prinesle konkretniji stik z islamsko kulturo in njeno razvito družbo, po celinski Evropi so začenjala rasti mesta, krepila sta se medsebojna trgovina in finančno poslovanje, kmetijsko gospodarstvo pa je nov zagon dobilo s kolonizacijo dotlej divjih predelov. Proces je bil počasen in tudi ob koncu srednjega veka je evropski gospodarski svet ponujal raznolike obraze: na eni strani ogromen, a zaprt in samozadosten svet zemljiških gospodstev, na drugi trgovska in obrtniška mesta Sredozemlja, Baltika in Flandrije (Tawney 1938, 31). Vseeno pa ne gre zanikati porajajoče se nove gospodarske in družbene stvarnosti, ki se je morala soočiti s tradicijami, zakoni in doktrinami, ki so nastajali skozi pretekla stoletja in sta jih odločujoče izoblikovala krščanska misel in Cerkev.

2.1 Svetopisemsko izročilo

Če želimo razumeti krščanski pogled na ekonomijo in njegovo razumevanje tistega, kar bi danes označili z besedo kapitalizem, se moramo najprej vrniti k izviru, Svetemu pismu in še posebej k Novi zavezi.

Tu je mogoče zaslediti sporočilo, ki si ga številni razlagajo kot neposredno spodbudo podjetnemu človeku, da deluje v kapitalističnem duhu. Govora je o znani priliki o talentih. V njej je podana zgodba o treh služabnikih, ki so od gospodarja prejeli: prvi pet, drugi dva in tretji en talent. Medtem ko sta prva dva svoj delež dobro unovčila in prigospodarila nove talente, je tretji svoj talent raje zakopal v zemljo in ga ni oplemenitil. Gospodar mu je zato rekel (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, Mt 25, 15–29): »Malopridni in leni služabnik! Vedel si, da žanjem, kjer nisem sejal, in pobiram, kjer nisem dajal. Zato bi moral dati moj denar v hranilnico in ob vrnitvi bi jaz prejel svojo lastnino z obrestmi vred. Vzemite mu talent in ga dajte tistemu, ki jih ima deset.«

Prilika o talentih je eden ključnih novozaveznih delov, ki priznava vlogo človeške podjetnosti in delavnosti. Četudi je omenjena prilika hkrati tudi prisposoba za duhovne pojme, vendarle vsebuje sporočilo, ki je močno vplivalo na krščansko ekonomsko misel v kasnejših stoletjih. Če bi se izražali v današnjem jeziku, bi lahko rekli, da prilika o talentih dopušča kapitalizem, hkrati pa, če bi uporabili Webrov besednjak, izraža duh kapitalizma (Grošelj 2011, 2–3).

Zakaj potemtakem tovrstna spodbuda – vsaj v doktrini zgodnjega krščanstva in Cerkve srednjega veka – ni naletela na odobravanje? Na to je treba gledati z vidika širšega sporočila svetopisemskih besedil, ki so kopičenju bogastva vsekakor nenaklonjena. Zgodnjemu krščanstvu je bilo uboštvo vrlina, hkrati pa je vse svoje misli in poglede usmerjalo v onostranstvo. V tem kontekstu je bil tudi smoter vsega človekovega delovanja nebeško

kraljestvo, ne pa nabiranje minljivih zakladov na zemlji (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, Mt 6, 19–21).

Zemeljsko bogastvo je pogosto označeno za pogubno, vendar opozorilo, da gre »kamela laže skozi šivankino uho kakor bogatin v nebesa« (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, Mt 19, 23–25), ne smemo razumeti samo v kontekstu vnaprejšnjega zavračanja bogatenja. Vendar pa je res, da to pehanje za posvetnimi dobrinami človeka oddaljuje od začrtane poti k Bogu, hkrati pa predstavlja resno nevarnost, da namesto tega izbere pot k mamonu (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, Mt 6, 24).

Nikakor ne gre zanikati poudarkov, ki jih Sveto pismo namenja delu in marljivosti. Ti lastnosti vendarle spadata med obče zaželeni človekove vrline, ki hkrati omogočata človeku dostojno preživetje in neodvisnost. »Kdor noče delati, naj tudi ne jé«, pravi Sv. Pavel v svojih pismih (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, 2 Tes 3, 10). Njegovo misel številni hitro razumejo kot napotek marljivim delavcem za ustvarjanje premoženja, a je v resnici predvsem opomin proti lenobi. Delo kot vrednota in delo za preživetje sta njegova napotka, nikakor pa to ni delo kot sredstvo za pridobivanje izključno materialnih dobrin. Pavel namreč še vedno ostaja nezaupljiv do bogastva, čeprav ga ne zavrača brezpogojno in ga krati dojema tudi kot sredstvo dobroteljnosti (Grošelj 2011, 4): »Bogatinom tega sveta naročaj, naj se ne prevzamejo [...]. Dobroteljni naj bodo in naj se bogatijo z dobrimi deli, naj bodo radodarni, naj z drugimi delijo to, kar imajo.« (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, 1 Tim 6, 17–19).

Svetopisemska misel razodeva božji načrt in hkrati osmišlja svet, razumeti pa je treba tudi, da pripada času, v katerem je nastala. Zaradi tega v njej ne najdemo kakšnih sistematičnih načel ekonomije, vendar pa lahko najdemo raznolike ekonomske teme, za katerimi se sicer pogosto skrivajo različna duhovna ali moralna sporočila. Tako se številna mesta v Svetem pismu nanašajo na denar, bogastvo, davke, plačilo, obresti, posojila, delo, trgovino, podjetnost, pa tudi na tveganje, dobiček ali izgubo. Hkrati se zapovedi »Ne kradi« in »Ne želi si tujega blaga« nanašata tudi na vprašanje zasebne lastnine, ki je v sodobni ekonomski misli ključnega pomena. Svetopisemski nauk je človeku predstavljal pomembno vodilo, kako gospodariti, a je hkrati vsako ekonomsko vprašanje osmisli tudi v jeziku verske morale. Uspešno gospodarjenje je torej mogoče le, če je hkrati tudi pravično in vedno v skladu z moralnimi normami (Benić 2015, 324–325).

Četudi Sveto pismo ponuja pahljačo raznolikih nazorov, ki hitro privedejo do raznolikih, pogosto tudi nasprotujočih si razlag, je zgodnjekrščanska misel, in za njo tudi srednjeveška, vendarle svet in vse posvetno življenje gledala le kot predpripravo na posmrtno življenje. Nepomembnost in minljivost posvetnih dobrin, uboštvo, ponižnost ter vdano spoprijemanje z usodo, ki je človeku na tem svetu namenjena – vse to so vrednote, ki jih je krščanstvo prineslo in vneto čislalo tudi v srednjem veku. To so bile tudi vrednote, ki so bile tako pomembne pri začetku reformacije in njenem poskusu vrnitve na preproste temelje zgodnjega krščanstva.

2.2 Srednjeveška ekonomska misel

Krščanska ekonomska filozofija je v svojem prvem tisočletju obstoja in tudi kasneje ostala pri biblično utemeljenih opredelitvah. Nekateri zgodnji cerkveni očetje (npr. Avguštin) nadaljujejo s tradicijo in poudarjajo svoj nezaupljivi odnos do pomena materialnega blagostanja in se zato ukvarjajo pretežno z duhovnimi in teološkimi vprašanji, v manjši meri pa tudi z družbenopolitičnimi (Grošelj 2011, 2).

Vera je v srednjem veku zaobjemala vse vidike življenja in potemtakem tudi ekonomsko misel in razumevanje gospodarske dejavnosti. Cerkev kot varuh in razlagalec verskih dogem je svoje ekonomske napotke črpala iz biblijskih besedil, učenja cerkvenih očetov in kanonskega prava. Hkrati pa je njeno doktrino določala stvarnost srednjeveškega gospodarstva. To je bil svet z malo mobilnosti in malo konkurenčnosti ter še vedno maloštevilnimi mesti. V skladu s prevladujočim fevdalnim razumevanjem sveta je imel vsak sloj družbe – tako kot je to določala maksima o tistih, ki molijo, tistih, ki delajo in tistih, ki se vojskujejo – svoje točno določeno mesto. Družbeni red z vsem svojim izkoriščanjem, privilegiji in tlačanstvom je tako ostajal resničnost še dolga stoletja, a je vsaj v srednjem veku predstavljal neko harmonično celoto. To je bil sistem medsebojnih obveznosti, kjer je imelo vse svoj smoter, v ozadju pa ga je vedno upravljala (nevidna) božja roka (Tawney 1938, 31–41).

Družba tega časa potemtakem ni posvečala prvenstvenega pomena gospodarskim interesom, temveč je ostala vključena v krščansko miselnost, ki ni bila pretirano naklonjena ne trgovskim dejavnostim ne krepitvi denarne menjave, saj je v njih videla skušnjava in prehudo preizkušnjo posameznikove vere: »Ničesar namreč nismo prinesli na ta svet, zato tudi ne moremo ničesar odnesti. Bodimo torej zadovoljni s tem, da imamo živež in obleko. Tisti pa, ki hočejo obogateti, padajo v zanko skušnjave, to je v mnoge nespametne in škodljive želje, ki ljudi pogrezajo v uničujočo pogubo. Korenina vsega zla je namreč pohlep po denarju.« (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, 1 Tim 6, 7–10).

Kako torej, da se je v zadnjih stoletjih srednjega veka tudi v doktrini Cerkev začela ta miselnost krhati? Vsekakor so verske avtoritete sprva skušale z okrepitevijo starodavnih doktrin, a so jih kasneje vendarle morale posodobiti, da so se bolj ujemale z drugačnimi družbenimi in gospodarskimi razmerami. Cerkev se je tako prilagodila in šla naprej s časom (Tawney 1938, 30).

Posledica in pokazatelj tovrstnega premika je sholastični ekonomski nauk, ki je znanstveno in teološko doslednejši ter bolj poglobljen. Rast trgovine, denarnega gospodarstva in z njima povezanih novih gospodarskih modelov je trčila v uveljavljene moralne in teološke doktrinarne vzorce in s tem primorala mislece srednjeveške sholastike, da so se začeli vse bolj ukvarjati tudi z družbenoekonomskimi vprašanji in zakonitostmi ter se hkrati do njih tudi opredeljevati. S poznosholastičnimi teoretiki je ekonomska misel dosegla vrh in hkrati ustvarila prve zametke ekonomske znanosti novega veka (Grošelj 2011, 2).

Eden najpomembnejših ekonomskih mislecev zgodnje sholastike je Tomaž Akvinski, ki je aristotelizem prilagodil krščanskemu nauku. V 13. stoletju, ko je živel, so se že nakazovali obrisi prihodnjega razvoja v obliki povečanega trgovanja, razvoja cehovskega obrtništva, posojil in obresti ter drugih podobnih pojavov. Akvinski se je v svojih delih opredeljeval predvsem do vprašanja delitve dela, lastninskih pravic, pravične cene, oderuštva in težave notranjih informacij (Grošelj 2011, 4).

Akvinski je poudaril pomen delitve dela, saj je prepoznal dejstvo, da ljudje najbolje opravljajo tista dela, za katera imajo potrebne veščine. Posledica delitve dela sta torej večja učinkovitost in potemtakem tudi boljše zadovoljevanje človekovih materialnih potreb. Akvinski ni zanemaril niti pomena zasebne lastnine, saj je menil, da lahko lastniki z njo bolje gospodarijo, hkrati pa jim omogoča tudi večjo mero svobode. Prav tako se je zavedal težave neenakomerno porazdeljene lastnine, zato si je zamislil obstoj neke vrste regulatorja, ki bi preprečeval zlorabe in ustvarjanje premoženja, ki je v nasprotju z naravnim pravom. Če gledamo z današnjega vidika, je Akvinski že zagovarjal obliko državnega posredništva in hkrati predpostavljaj vladavino prava. Oblast, sicer omejenega obsega, je po njegovem mnenju namreč nujno potrebna za uravnavanje določenih vrst ekonomske aktivnosti. Akvinski je v skladu s krščanskim naukom zagovarjal tudi koncept javnih dobrin, od katerih naj bi imeli korist vsi, tudi najrevnejši. Zelo pomemben je tudi njegov prispevek h konceptu pravične cene. Ta naj bi pokrivala proizvodne stroške, odvisna pa naj bi bila tudi od lokacije, časa in tveganja, kateremu je izpostavljen trgovec pri svojem poslovanju. Na ta način je Akvinski torej že priznaval določen pomen tržnim silam, ki dokončno oblikujejo ceno. Do trgovanja je bil sicer Akvinski, tako kot večina njegovih sodobnikov, še vedno nezaupljiv, saj se je na obrt trgovanja v tistem času še vedno gledalo kot na nevarnost, ki bi človeka lahko premamila s posvetnimi cilji in ga tako odvrnila od duhovnosti. Kljub temu je trgovini Akvinski priznaval določeno nujo, saj se je zavedal, da bi brez nje lahko prišlo do vsesplošnega pomanjkanja, vseeno pa je dodal, da bi družba trgovanje vendarle morala omejevati ali pa vsaj ne pretirano spodbujati (Grošelj 2011, 4–5).

Četudi si lahko Akvinski lasti laskavo oceno »prvega človeka s splošnim pogledom na gospodarski razvoj« (Schumpeter 1960, po Braudel 1989b, 247), pa je ekonomski znanosti še več prispevala pozna sholastika v 16. in 17. stoletju, še posebno jezuitska šola iz Salamanke, ki je s svojimi ugotovitvami pomembno zaznamovala kasnejši razvoj ekonomske misli. Predvidela je nekatera spoznanja, do katerih so stoletja kasneje prihajali ekonomisti novega veka. Pozni sholastiki so skušali čim boljše razumeti in tudi razložiti delovanja ekonomskega sistema, zato so se ukvarjali z vprašanjem zasebne lastnine, težavami javnih financ, (kvantitativno) teorijo denarja, trgovino in mednarodno menjavo, pravičnimi cenami, teorijo monopola, plačami, dobičkom, bančništvom in obrestmi, na svoj način pa so poudarjali tudi pomen prostega trga in ekonomske svobode kot temelja družbene blaginje (Chafuen 2012, 3–4).

Salamanška šola predstavlja ustvarjalni vrhunec sholastike na področju ekonomske teorije. Poudarjala je pomen ekonomskega raziskovanja in skušala z njim dobiti vpogled v ekonomsko delovanje sistema in obnašanje ekonomskega subjekta. To obnašanje si je razlagala v povezavi in ravnovesju med svobodno voljo, vero in razumom. Vse to mora biti utemeljeno na naravnem pravu.¹ Za razumevanje sholastične misli je bistvenega pomena prepoznavanje vloge zasebne lastnine – po njihovem mnenju gre za kategorijo, ki izhaja iz naravnega prava ter tako ustreza človekovim osnovnim potrebam in pravicam. Pri pozni sholastični ekonomski misli gre torej za iz naravnega prava izhajajočo ekonomsko filozofijo, ki prepozna, utemeljuje in postavlja temelje ekonomskemu liberalizmu kasnejše dobe (Grošelj 2011, 4–8).

A bistven pri vsem tem ni le prispevek sholastike k razvoju ekonomske teorije, temveč predvsem pomen sholastike kot celote. Ta je v svojem bistvu veliko težo dajala človekovemu razumu pri razumevanju nadnaravne vsebine krščanskega razodetja. Četudi je imela verska resnica prevlado nad razumom, je tovrstni poudarek vendarle odigral pomembno vlogo pri razumski organizaciji življenja. Že sama ideja racionalizacije življenja je lahko idejna podstat za razvoj kapitalizma (Sombart 1959, 30–31).

Morebiti je to predrzna trditev, a ne gre zanikati dejstva, da je bila sholastična misel glede ekonomskih vprašanj nenavadno praktična. V svojem času je bila predstavnik »liberalnejšega« gibanja in je pripomogla k premostitvi med gospodarsko stvarnostjo in cerkvenim naukom. Zato so sholastiki z obravnavo obresti, denarja ali trgovine odprli pomembno razpravo o pomenu novih ekonomskih interesov. Vsekakor pa so, to je treba poudariti, še vedno trdno vztrajali pri stališču, da so ekonomski interesi povsod podrejeni edini pomembni stvari – zveličanju. Tudi bogateti, v skladu s svojim socialnim položajem, je po njihovem opravičljivo, vendar zahteva oziroma želja pridobiti in imeti še več, ni mogla postati znak podjetništva, temveč je še vedno ostala znak pohlepa. Pohlep pa je ostal velik greh. V srednjeveški ekonomski misli torej ni bilo mesta za gospodarsko dejavnost, ki ne bi bila utemeljena s krščansko moralno, a poskusov prilagoditve ni nikoli manjkalo (Tawney 1938, 44–48). Ta poskus prilagoditve verskega nauka gospodarski stvarnosti je prežemal celotno srednjeveško ekonomsko misel, a nikjer ni prišel tako do izraza kot pri vprašanju oderuštva oziroma posojanja za obresti.

¹ Pozni sholastiki so svoje poudarke razvili iz tomističnega koncepta o prepletenosti naravnega prava, etike in ekonomije. V srednjeveškem imaginariju pomeni uporaba teorije naravnega prava tudi domnevo, da naravni red obstaja. Zato je bilo samoumevno, da so se v svojih poskusih razumevanja »naravnega ekonomskega reda« posluževali ekonomske misli. Verjeti v naravni zakon pomeni verjeti v naravni red. Čeprav je spoznavanje naravnega zakona s pomočjo razodetja lahko lažje, moramo pri tem uporabiti razum. Zato lahko razumemo, da je bila za sholastike, ki so hoteli dokazati, da je nekaj naravno, raba logičnih dokazov samoumevna (Chaufen 2012, 36–39).

2.3 Srednjeveški oderuh in rojstvo kapitalizma

Neznanska polemika o oderuštvi, če si izposodimo besede zgodovinarja Le Goffa, je nekakšno simbolično rojstvo kapitalizma. Težava oderuštva je bila eno največjih vprašanj poznega srednjega veka. Stare krščanske vrednote so se takrat soočile z nevarnostjo, ki jo je sprožila razširjenost denarnega gospodarstva. S tem se je počasi začel snovati nov gospodarski sistem, kapitalizem, ki sicer še ni potreboval novih tehnik, ampak za začetek vsaj množično rabo dejanj, ki jih je Cerkev zavračala (Le Goff 2012, 1–2).

Spor o oderuštvi je povzročilo vztrajanje na svetopisemskem izročilu in zapovedi: »Ne jemlji od svojega brata obresti za denar, obresti za hrano, obresti za kakršno koli reč, ki se posoja na obresti!« (Sveto pismo Stare in Nove zaveze 1992, 5 Mz 23, 20). A temeljil je tudi na Aristotelovi misli, ki je v obrestih videla popačenje osnovnega namena denarja – to je olajšanje menjave. Boj, ki so ga proti oderuštvi vodili zgodnji cerkveni očetje, so z veliko vnemo nadaljevali papeži, koncili in sploh celotna Cerkev. Pravzaprav njihova gonja ni bila nič neobičajnega, na neodobranje oderuštva in obrestim lahko naletimo v domala vseh družbah in verskih tradicijah, tako v antični in islamski kot tudi v Indiji in na Kitajskem. Njihov odpor je bil ponavadi posledica vdora denarja v območje starih kmetijskih gospodarstev. Vendar pa denar ni mogel kar izginiti, ravno nasprotno, z naraščanjem trgovine se je le krepil in na koncu prispeval, da so bili v Evropi prisiljeni, da na oderuštvo in obresti začnejo gledati drugače (Braudel 1989b, 245–247).

Prvi odločilni korak je naredil že Akvinski, čeprav so njegova temeljna načela vendarle še nedotaknjena: oderuštvo ni odvisno od višine obresti ali od tega, ali se posoja na milost ali nemilost izročnemu revežu, temveč je oderuštvo vselej, kadar posojilo prinaša dobiček. Torej, pojma oderuštvo in posojanje na obresti sta bila v tem času pravzaprav enaka. Šele kasneje se je med njima izoblikovalo razločevanje in je oderuštvo pridobilo ožji pomen, kakršnega poznamo danes. Posojilo je neoderuško le tedaj, kadar posojevalec pričakuje zgolj vračilo posojenega zneska oziroma glavnice v dogovorjenem roku. V nasprotnem primeru posojevalec zgolj prodaja čas, ki pa pripada samo Bogu (Braudel 1989b, 247).

Svetopisemska zapoved glede oderuštva je jasna, a razumeti moramo tudi njegovo ekonomsko ozadje. To je zelo preprosto: srednjeveška družba je še vedno predvsem družba tlačanov in slabo plačanih mezdnih delavcev. Posojila so bila potemtakem večinoma majhna in namenjena predvsem potrošnji, in ne produkciji oziroma investiranju. Posojanje denarja in ob tem hkrati računanje obresti je bilo predvsem v času stiske, ko je človek potreboval hrano, semena ali samo nekaj kovancev, preprosto zavržno in nemoralno dejanje (Tawney 1938, 50–51).

A prepoved, da denar ne sme biti donosen, je bila v času, ko je gospodarsko življenje dobilo zagon, precej neumestna. Zato je sholastična misel vseeno dopustila nekaj izjem. Obresti so postale dovoljene ob prekoračitvi roka vračila posojila ter kot možnost kompenzacije izgube ali škode. Predvsem pa so postale dovoljene takrat, ko je posojevalec tvegati ali ni imel dobička.

Miselnost se ni spremenila tako hitro kakor gospodarsko obnašanje, zato je do besednih obsodb, prepovedi ter tudi kaznovanja še vedno prihajalo vse do 18. stoletja. Kako je nuja narekovala obnašanje kljub prepovedim, priča preprosta rešitev. Ker je bilo posojanje z obrestmi za kristjane nizkotno dejanje, so tovrstno dejavnost ponekod preprosto prepustili Judom – in se potem zadolževali pri njih (Braudel 1989b, 247–252).

Martin Luther je podedoval ognjevito retoriko srednjeveške gonje proti oderuhom in obrestim. Povezoval jih je z nedopustno prakso rimske Cerkve, hkrati pa je v njih videl pomemben vzrok za bedo ljudi in nesrečo celotne družbe:

Na svetu ni (razen hudiča) ljudem večjega sovražnika, kot je skopuh in oderuh, zakaj ta hoče biti Bog nad vsemi ljudmi [...]. Oderuh in lakomnik pa bi hotel, da bi ves svet propadel od lakote in žeje [...], da bi potem vse sam imel vse [...]. In kakor tremo na kolesih in obglavljamo razbojnike, morilce in vlomilce, bi morali toliko bolj tretji na kolesih in pobiti vse oderuhe [...] jih pregnati, prekleti in obglaviti. (Le Goff 2012, 129–130)

Calvin je bil zmernejši. Prepoznal je spremembe sveta in napadel načelo »neplodnosti« denarja, saj po njegovem mnenju Bog ni prepovedoval zaslužka in dobička. Pri tem pa je še vedno razlikoval med dovoljenimi obrestmi, ki morajo biti zmerne, ter tistimi, ki kršijo ljubezen do bližnjega in so zato nedovoljene (Braudel 1989b, 255).

2.4 Moli in delaj

Življenjski slog menihov v samostanih je v marsičem predstavljal temelj kasnejšega ekonomskega razvoja. Samostani so običajno obvladovali velike posesti, ki so jih nenavadno skrbno obdelovali. Postali so pomembna središča gospodarske dejavnosti, v nasprotju z drugimi zemljiškimi posestniki tistega časa pa so v samostanih hitro izpopolnili tudi bolj racionalno upravljanje svojih posesti. Kmetijsko delo je bilo sicer osnovna dejavnost, a menihi so se ukvarjali še z marsičim drugim: zdravilstvom, raznolikim obrtništvom, pivovarstvom, proizvodnjo energije s pomočjo vodnih mlinov ter naposled tudi s trženjem svojih številnih kmetijskih in obrtniških proizvodov. S tem niso proizvajali le za lastne potrebe, temveč so aktivno poživili tržno gospodarstvo (Stark 2012, 118–126).

A bistveno pri vsem tem ni samo to, da so samostani postali pomembni gospodarski (in intelektualni) centri, temveč tudi dejstvo, da so pomembno prispevali k ekonomskemu racionalizmu. K temu so prispevali predvsem z učinkovitim izkoriščanjem svojih posesti in uveljavitvijo nove delovne etike, ki je bila v marsičem predhodnica načel kasnejše protestantske delovne etike. Delo na posestvih je menihom predstavljalo način izpolnjevanja božjega načrta. Glavna skrb vsakega meniha je bila v skladu s tem usmerjena v doseganje popolnega nadzora nad svojimi potrebami, čustvi in nagoni, ki so predstavljali oviro za združitev z Bogom. Ta cilj jih je vodil v racionalizacijo njihovega življenja in dejavnosti. Njihovo življenje je bilo organizirano na metodičen način. Izvajali so nenehen samonadzor ter zavračali vse užitke in dolžnosti, ki niso služili namenu njihovega poklicnega dela (Baeck 1994, 132). Cerkev in

srednjeveško krščanstvo sta torej ponudila temelje za razvoj askeze, in sicer v obliki meniškega življenjskega sloga. Ta se je predvsem pri benediktincih, cistercijanih in naposled najintenzivneje pri jezuitih osvobodil bega pred zunanjim svetom in postal metoda za sistematično oblikovanje racionalnega načina življenja (Weber 2002, 120).

3 PROTESTANTIZEM IN DUH KAPITALIZMA

Osnovna teza, ki jo je Max Weber razvil v svojem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma*, je, da so na razvoj kapitalizma pomembno vplivale protestantske vrednote in z njo povezana delovna etika. Zmagoslavja dela protestantske Evrope ne gre toliko pripisati dejstvu, da si je v tem času postopoma podredila svetovno trgovino, temveč njeni posvojitvi nove podjetne etike, ki je nastala predvsem na kalvinističnih oziroma puritanskih temeljih in je vplivala na ljudi, da so se osredotočali na delo, razvijali svoje poklicne talente in svoja podjetja ter aktivno sodelovali v trgovini ter tako akumulirali kapital za investiranje.

Weber je skušal nastanek in vzpon sodobnega kapitalizma potemtakem razložiti v nasprotju z Marxom z neekonomskimi, točneje verskimi oziroma določenimi kulturnimi dejavniki. Razkril je povezavo med doktrino zveličanja v asketskem protestantizmu in oblikovanjem nove poklicne etike, ki naj bi postala gonilna sila v razvoju sodobnega kapitalizma in zahodne racionalne kulture. V 16. in 17. stoletju je del Evrope prišel pod vpliv reformacije in posledično je prišlo do globokega preobrata od tradicionalizma k modernizmu, ki po Webru izvira iz religioznih temeljev asketskega oziroma puritanskega protestantizma.

3.1 Duh kapitalizma

Weber ne enači kapitalizma in kapitalističnega duha, razlikuje pa med tradicionalizmom in modernizmom. Pridobitništvo in sla po denarju in drugih dobrinah v nobenem obdobju zgodovine človeštva namreč nista bila nekaj neznanega. Brezobzirno pridobitništvo, ki notranje ni bilo povezano z nobeno normo, pa je obstajalo v vseh časih zgodovine. Weber loči med kapitalističnim duhom in navadno pridobitniško slo. Prav tako ga od tradicionalizma ločita racionalno podjetniško izkoriščanje kapitala in racionalna kapitalistična organizacija dela, ki v predkapitalističnem obdobju nista postala prevladujoči sili za usmerjanje gospodarskega delovanja. Prav ta tradicionalna drža je bila ena najmočnejših notranjih ovir, ob katero je zadevalo prilagajanje človeka na zakonitosti urejenega meščansko kapitalističnega gospodarstva (Weber 2002, 45–48).

Za kapitalizem od 17. stoletja naprej torej ni specifičen tisti način ekonomskega vedenja, ki ga označujemo s pridobitništvom, profitarstvom oziroma prilaščanjem profita, ker se je to razvilo že v predkapitalizmu oziroma, po Webru, v tradicionalnem kapitalizmu, temveč ekonomsko vedenje, ki se kaže v reinvestiranju dobička v proizvodnjo. Duh kapitalizma je torej, kot to definira Frane Adam v spremni študiji k Webrovemu delu, neka »posebna življenjska in etična drža«, ki kapitalista sili v stalno akumulacijo in investiranje (Adam, po Weber 2002, 213–214).

Da bi ponazoril svojo teorijo, je Weber citiral Benjamina Franklina, ameriškega politika in polihistorja iz sredine 18. stoletja: »Vedi, da je čas denar [...]. Vedi, da je kredit denar. Vedi, da se denar po naravi množi in plodi.« (Weber 2002, 36–37).

To, kar je napisal Franklin, je po Weberu duh kapitalizma, hkrati pa to tudi ni vse, kar bi ta pojem lahko obsegal. Bistvo duha kapitalizma ni pohlep, temveč »ideal kreditno sposobnega moža časti in predvsem ideja zavezanosti posameznika interesu po povečanju svojega kapitala«. Ta interes je sam sebi namen. Duh kapitalizma je torej predvsem nekakšen zaželen karakter ali življenjski slog podjetnega človeka in njegov etos. V tem specifičnem pomenu Weber uporablja pojem duh kapitalizma. Weber v svoji študiji sicer obravnava samo zahodnoevropski oziroma ameriški kapitalizem, priznava pa, da je neke vrste kapitalizem obstajal že na Kitajskem, v Indiji, v antiki in srednjem veku. Toda vsem tem je manjkala prav svojevrstni etos (Weber 2002, 38–39).

Vsa Franklinova moralna svarila težijo k praktičnosti in koristnosti: poštenost je koristna, ker prinaša kredit; za podjetništvo so koristne tudi točnost, marljivost in zmernost. Prav tako je pridobitništvo v njegovi etiki cilj človekovega življenja in ne več sredstvo za zadovoljevanje materialnih življenjskih potreb. V sodobnem gospodarskem redu je pridobivanje denarja, če poteka po legalni poti, izid in izraz marljivosti v poklicu. Ta pridnost je jedro Franklinove morale (Weber 2002, 39–41).

Weber navaja, da vprašanje o gonilnih silah ekspanzije sodobnega kapitalizma ni vprašanje o izvoru kapitalistično unovčljivih denarnih zalog, temveč predvsem vprašanje razvoja kapitalističnega duha. O novi dobi gospodarskega življenja tako lahko govorimo šele takrat, ko je postalo prepojeno z novim kapitalističnim duhom oziroma ko so ga začeli obvladovati nove vrste ljudi – drzni in previdni, predvsem pa preudarni in stanovitni ter bistri in stvari povsem predani. Možje strogih meščanskih pogledov in načel so začeli prevladovati nad špekulanti, ki jih je bilo prej mogoče srečati v vseh dobah gospodarske zgodovine. In kaj je te može vodilo? Iracionalni občutek, da dobro izpolnjujejo »poklic«. Prav ta občutek je predkapitalističnemu človeku manjkala in imel ga je za nedoumljivega in zagonetnega (Weber 2002, 56–57).

Za uspeh kapitalistični gospodarski red potrebuje predanost poklicu. Vplivi nekaterih cerkvenih oziroma verskih norm na gospodarsko življenje lahko temu predstavljajo nekakšno oviro. Weber gre tu še dalje in poudari vpliv rimske cerkve, ki naj bi pripomogel k temu, da se na katoliških področjih niso nikoli povsem znebili občutka, da je pridobitniško usmerjena gospodarska dejavnost, a v osnovi nezaželena, ter hkrati vedno na meji dopustnega in vedno v nevarnosti, da trči ob cerkveno prepoved oduševanja (Weber 2002, 59–63).

Za temelj sodobnega gospodarstva lahko štejemo ekonomski racionalizem. Proces racionalizacije nedvomno soustvarjajo tudi življenjski ideali sodobne meščanske družbe. Marljivo delo je bilo namenjeno racionalnemu oblikovanju materialne preskrbe človeštva, kar so nosilci kapitalističnega duha po Webrovem mnenju vedno imeli pred očmi kot vodilo in cilj svojega življenjskega dela. Na tej točki se Weber ustavi in se osredotoči na iskanje tistega prednika, ki je spodbudil nastanek ideje poklica in predanosti poklicnemu delu, ter na iskanje izvora racionalnega elementa, ki se skriva v slehernem pojmu poklica (Weber 2002, 63–65).

3.2 Protestantska etika in njeni izvori

Weber nastanek te kapitalistične države oziroma načina življenja izpelje iz doktrine zveličanja oziroma predestinacije v kalvinizmu in drugih puritanskih ločinah. Ta doktrina je namreč spodbujala »posvetno askezo«, ki je nato neposredno in posredno vplivala na celoten način življenja posameznikov in celotnih družb. Posvetna askeza se je na eni strani kazala v porabniški askezi in na drugi v izpopolnjevanju posvetnega poklica kot dejanja, ki prija Bogu. Dejanje izpopolnjevanja poklica je hkrati tudi merilo milosti oziroma znamenje izvoljenosti. Nova verska doktrina in etika sta pomenili tudi razkroj tradicionalnih predstav o svetu in konec ujetosti v stare verske predstave ureditve sveta in življenja, kar je kasneje – sicer v navezi z drugimi gibanji, kot sta znanstveni racionalizem in razsvetljenstvo – sprožilo proces sekularizacije (Adam, po Weber 2002, 214).

Kakšen je torej odnos med protestantsko oziroma predvsem kalvinistično doktrino in oblikovanjem poklicne kulture oziroma duhom kapitalizma? Kalvinistična predstava o Bogu se je precej razlikovala od krščanske predreformacijske ter v marsikaterem pogledu tudi od luteranske predstave. Kalvinizem poudarja absolutno ločenost Boga od ljudi in zemeljskih stvari. Drugi element kalvinizma je nauk, ki pravi, da si milosti ni mogoče ne pridobiti ne izgubiti. Ta nauk se navezuje na verski nauk o predestinaciji, ki pravi, da je ljudem že z rojstvom dano zveličanje ali poguba. Če se milosti ne da pridobiti, ne z vero ne z dobrimi deli, potem tudi zakramenti in obredi nimajo nikakršnega pomena. Kalvinizem je v skladu s svojim naukom še bolj radikalno kot luteranstvo zavrgel zakramente in tudi večino obredov (Adam, po Weber 2002, 214). S tem Weber povezuje proces t. i. odčaranja sveta, ki je kot praznoverje in zlo zavrgel vsa magična sredstva za dosego zveličanja (Weber 2002, 98–99).

Še bolj kot luteranska različica protestantizma je torej na nastanek individualizma in opiranja nase vplivala kalvinistična verska doktrina. Povzročila je bolj ohlapno cerkveno hierarhijo ter v skrajnih primerih tudi izločitev cerkve in duhovništva kot posrednikov med verniki in Bogom. Vendar teh posledic kalvinističnega nauka za oblikovanje nove etike ne gre razumeti v smislu sodobnejših predstav o materializmu ali sploh o osvoboditvi iz religioznih spon. Nasprotno, reformacija je, vsaj v začetni fazi ob prekinitvi sodelovanja z rimsko cerkvijo, vzpostavila še bolj utesnjeno religiozno ureditev vsakdanjega življenja kot čas pred njo (Adam, po Weber 2002, 214–215).

A med novo religiozno ureditvijo življenja in razvojem racionalnega poslovnega sveta vseeno obstaja pomembna povezava. Duh kapitalizma oziroma poslovna in poklicna etika sicer ni bila namerna posledica protestantske (kalvinistične) verske etike. Osrednji element kalvinizma je nauk o predestinaciji s svojimi predstavami načina zveličanja. Kalvinistični verniki so imeli po tem nauku na voljo dva načina, da so pregnali negotovost in strah glede vprašanja, ali so med izbranimi. Prvi način je bil, da so preprosto verjeli, da so izbrani, in so imeli vsak dvom o tem za skušnjava. Drugi, pomembnejši način pa je bil v vestnem in v čim bolj natančnem izpopolnjevanju posvetnih poklicnih dolžnosti. Uspeh v poklicnem življenju je bil tudi znak

stanja milosti. Bog od kalvinističnega vernika ni zahteval posameznih dobrih del, temveč v sistem povezano posvečenost z dobrimi deli. To pomeni, da je moral svoje vsakdanje poklicno življenje oblikovati tako, da je imel vedno nadzor nad svojim ravnanjem. Ker pa je bilo poklicno delo tisto, ki ga je moral vernik izpolnjevati v slavo in čast Boga, in je tako tudi preverjal stanje milosti, ga je uporabljal kot varovalo pred skušnjavami in kot sredstvo askeze. S tem je kalvinist oziroma puritanec, tako kot pred njim številni člani srednjeveških in katoliških meniških redov, lahko razvil racionaliziran in praktičen način življenja, ki je bil povrh usmerjen v redno izpolnjevanje poklicne vloge ter v skromnost, varčevanje in zatiranje čustev (Adam, po Weber 2002, 215–216).

Vsako poklicno delo, ki je imelo proizvodne učinke in je bilo moralno, je bilo Bogu všečno. Prav tako sta bila dovoljena tudi dobičkarstvo in pridobitništvo, vendar le v izvajanju poklicne vloge, ne pa kot sredstvo za uživanje ali lenarjenje. S tem je bila v religiji oziroma njenem nauku utemeljena psihološka spodbuda za razvoj novih poklicnih vlog, kar je spodbudilo pospešen razvoj obrti, industrije, trgovine in bančništva. Ta se je naposled kazal v kopičenju bogastva, ki ga je asketski način življenja usmerjal nazaj v proizvodnjo oziroma reprodukcijo. Tako je religiozna ureditev življenja proizvedla značilno življenjsko in etično držo srednjih razredov, ki jo lahko označimo s pojmom duh kapitalizma, ki je naposled vodil do podjetniškega, inovativnega in profitno usmerjenega tipa gospodarstva in ustrezne družbene organizacije. S tem so bili položeni glavni moralni temelji za razvoj sodobnega kapitalizma in racionalne zahodne kulture (Adam, po Weber 2002, 216).

Asketski protestantizem je s svojo versko doktrino vplival na etično in hkrati praktično racionalno ureditev posvetnega življenja, skupaj z drugimi dejavniki in zgodovinskimi procesi pa je odločilno spodbudil razvoj kapitalizma, zlasti na Nizozemskem, v Angliji in pozneje v Ameriki. Vendar pa je kapitalizem religiozno utemeljene spodbude potreboval le do svoje utrditve. Polno ekonomsko delovanje kapitalizma je bilo po Webru vzpostavljeno, ko so religiozne korenine odmrle. To pomeni, da je puritanska utemeljitev, ki je v nekem trenutku zaplodila duh kapitalizma, postala nepomembna in je za seboj pustila le racionalni kapitalizem (Adam, po Weber 2002, 216–217).

3.3 Kritike Webrove teze

Webrova teza ni neproblematična. Njegovi komentarji o Judih so precej enostranski in polni predsodkov. Kljub poslovnim uspehom in precejšnjim zaslugam pri razvoju kapitalizma Weber Jude obravnava kot očitno izjemo pri svoji tezi. Po Webrovem mnenju Judje namreč stojijo na strani špekulativno orientiranega kapitalizma, njihov etos pa spada v okvir parijskega kapitalizma (Weber 2002, 183). Po drugi strani naj bi imel samo puritanizem etos racionalne organizacije kapitala in dela, v nasprotju z Judom pa noben pobožen puritanec ne bi imel denarja, pridobljenega z oderuštvo na zastavljeno blago, izkoriščanjem zmote poslovnega partnerja, barantanjem in pogajanjem ali udeležbo pri političnih in kolonialnih plenilskih

dobičkih, za Bogu všečen zaslužek. Pravi puritanec je po njegovem mnenju zavračal pohlep po denarju ter brezpogojno prisegal na legalno poslovanje (Weber 2015, 274).

Webru prav tako očitajo zanemarjanje uspehov katoliških podjetnikov v Franciji, španskem delu Nizozemske in drugje. Površno ravnanje z dejstvi je ena bolj vpadljivih pomanjkljivosti njegove študije (Ferguson 2014, 348). Besede Martina Luthra so pospremljene s citati angleškega puritanskega pastora Richarda Baxterja in Benjamina Franklina, torej avtorjev iz 17. in 18. stoletja, ko je bil kapitalizem že bolj razvit, zato ne morejo zadovoljivo pojasnjevati začetkov protestantizma v 16. stoletju. Si je morebiti Weber napačno razlagal Franklinovo pisanje? So bile Franklinove besede v resnici morebiti samo smernice, ki naj bi jih uporabljali in upoštevali zaradi praktičnih koristi, ki naj bi jih prinesle tistim, ki bi se jih držali? Če da, potem težko govorimo o protestantski delovni etiki, temveč samo o delovni etiki, ki je obstajala in lahko obstaja povsod, ne glede na verski nazor.

Skratka, Webrova teorija se je s kritikami spopadala vse od svojega nastanka. Eden prvih in najbolj znanih kritikov je bil R. H. Tawney, ki je Webru očital preveč enostransko »spiritualistično« interpretacijo zgodovine kapitalizma, s katero je le zamenjal prav tako enostranski »materialistični« pogled. Webru je očital, da se niti ni poskušal spoprijeti z zahtevno materijo geneze in razvoja kapitalizma, da ni omenil ne gospodarskih posledic odkritja Amerike ne rasti bančnega in trgovskega središča v katoliškem Antwerpnu v 16. stoletju ter da je zanemaril intelektualno in družbeno ozadje humanizma in renesanse. To so bili pojavi, ki so soustvarjali obdobje in imeli nezanemarljiv, celo odločilen vpliv na gospodarstvo in tudi ekonomsko misel (Tawney 1938, X–XIV).

Tawney je sicer priznaval, da sta kapitalizem in protestantizem povezana, vendar v drugačnem smislu, kot je to trdil Weber. Bistvo njegove teze je bilo, da je pravzaprav protestantizem prevzel etiko kapitalizma in ne obratno. Ker se je v 16. in 17. stoletju težišče gospodarskega razvoja in kapitalističnega gospodarstva preselilo proti severu, predvsem na Nizozemsko in v Anglijo, je namreč precej bolj verjetno, da je novo živahno gospodarsko in družbeno okolje vplivalo na prej precej bolj konzervativno ekonomsko doktrino kalvinizma in puritanstva. Vendar pa je Tawney v protestantizmu videl pomemben dejavnik za nadaljnji razvoj kapitalizma, saj je v svojem bistvu predstavljal upor proti tradicionalnosti in s tem prispeval k racionalnejši osmislitvi življenja in delovne etike (Tawney 1938).

Za H. M. Robertsona je bil vzpon kapitalizma »naravni izid«, ki ga ne bi mogla ustvariti sila, kot je na primer duh kapitalizma (Peltonen 2008, 85). Njegov pogled na puritanska gibanja je bil pravzaprav podoben številnim drugim kritikom, ki so ugotavljali, da med rimskokatoliško cerkvijo in protestantskimi ločinami v 16. in 17. stoletju pravzaprav ni bilo velikih razlik v ekonomskem nauku. Podvomil je o odločilnem pomenu, ki naj bi ga pojmu poklica posvečali Luther in protestanti. Ne posvetna askeza, ne delovna etika in ne racionalizacija niso bile stvari, ki bi bile lastne le kalvinistom. Robertson je velik pomen dajal tudi poznosholastični katoliški (jezuitski) ekonomski misli, saj naj bi prav ta dejansko razvila liberalne ekonomske teorije. Prav

tako je po njegovem mnenju temelje meščanske oziroma kapitalistične etike odveč iskati v puritanizmu, ali sploh v kakšnem drugem verskem nauku, temveč preprosto v želji novega buržoaznega dela prebivalstva, da se osvobodi starih verskih pravil (Robertson 1959, 65–85).

Če se večina kritik nanaša na tezo, da je kapitalizem proizvod zahodnega načina življenja, ki ima svoje korenine v protestantski etiki, številne pomisleke zbuja Webrova izredno ozka definicija kapitalističnega duha, ki ne upošteva vse pestrosti celotne protestantske etike, niti ne vključuje vseh oblik kalvinizma ali njegovih manifestacij v praksi (Novak 1993, 4).

Tako je J. Viner v svoji kritiki kot model uporabil Škotsko pred 18. stoletjem. Škotska je bila dežela, kjer se je že v 16. stoletju zakoreninil kalvinizem in postal njena prevladujoča religija. Kljub temu pa se to na njenem gospodarskem razvoju ni pokazalo vse do poznega 18. stoletja, pa še takrat le zato, ker je bila tesneje vključena v sosednje angleško gospodarstvo in njegovo svetovno trgovino. Kalvinistična etika vse do tega obdobja torej ni prispevala k večjemu podjetniškemu duhu (Pierotti 2003).

Tudi A. Fanfani je menil, da sta tako kapitalizem in kapitalistični duh obstajala že vsaj stoletje pred reformacijo, in sicer v severnoitalijanskih mestih, od koder sta se širila še drugam. Oblikovanje nove podjetniške in kapitalistične miselnosti tako ni moglo biti posledica protestantizma ali sploh katere koli druge religije, temveč prej izraz splošne revolucije v miselnosti v času renesanse in reformacije. Tudi Fanfani je dokazoval, da je večina zgodnjih protestantskih voditeljev, vključno z Lutrom in Calvinom, nasprotovala takratnim kapitalističnim praksam. Luthrov ekonomski konservativizem je bil še posebej očiten, pa tudi kalvinisti in puritanci so še stoletje kasneje povzdigovali svoj glas proti različnim vidikom kapitalizma. Tako so hugenotske sinode zagovarjale prepoved oderuštva, nizozemski reformatorji pa naj bi nasprotovali celo pretiranemu delu, v katerem so videli krajo časa in energije v škodo služenja Bogu (Fanfani 1959, 87–91).

Ekonomist in zgodovinar H. Grossman je Webrovo tezo kritiziral s sklicevanjem na Marxa, ki je nakazal povezavo med procesom t.i. ograjevanja do tedaj skupne zemlje v Angliji med 15. in 18. stoletjem ter množično proletarizacijo kmečkega prebivalstva. Posledica je bila množica beračev in revežev, ki so jih skušali zatreti s t. i. krvavo zakonodajo, ki je vse razlaščene ljudi silila v prisilne delavnice in mezдно delo. Grossman je trdil, da je bila podobna zakonodaja sprejeta v številnih predelih Evrope, kar naj bi dokazovalo, da je kapitalizem v veliki meri prišel s silo in vzroka zanj zato ne smemo iskati v protestantski etiki. Vendar pa je mogoče, da je protestantska delovna etika kasneje okrepila ali legitimirala pravne ukrepe v širšem kulturnem kontekstu (Tittenbrun 2017, 26–27).

Protestantizem je pozitivno vplival na kapitalistični razvoj posameznih držav in predelov, a ne toliko skozi protestantsko etiko, temveč z »akumulacijo človeškega kapitala«. Zaradi velikega pomena individualnega branja Svetega pisma v Luthrovih naukih je protestantizem spodbujal pismenost in tisk, kar je nesporno spodbujalo gospodarski razvoj (Ferguson 2013, 348–349).

Silovitost kritik priča, da je bila Webrova teza provokativna in da je zbudila številne pomisleke. Pri tem je treba pripomniti, da Weber ni trdil – kot mu številni neupravičeno očitajo – da je kapitalistični duh nastal samo zaradi vplivov reformacije ali celo, da je kapitalizem kot gospodarski sistem produkt reformacije. Priznaval je namreč, da so nekatere oblike kapitalističnega poslovanja nastale že v stoletjih pred reformacijo. Njegov namen je bil predvsem ugotavljanje, kakšno vlogo so imeli religiozni interesi pri zaznamovanju in širjenju tega duha po svetu in katere sestavine kulture, ki temelji na kapitalistični podstati, imajo v njih svoj izvir (Weber 2002, 85–86).

Torej, če ne moremo trditi, da je bila protestantska etika edini ali pomembnejši dejavnik, ki je vplival na rast kapitalizma v protestantski Evropi, kateri so bili potemtakem še vzroki, ki so od 16. stoletja dalje Evropi postopoma prinesli primat?

4 KAPITALIZEM IN VZPON EVROPE

Nesporno je, da je del protestantske Evrope v 16. in 17. stoletju prehitel do tedaj cvetoče sredozemsko gospodarstvo. Pravzaprav taki ciklični obrati v zgodovini niso nič novega. Večji del evropskega dela rimskega imperija je bil sredi prvega tisočletja na obrobju gospodarskega dogajanja, v središču katerega se je najprej bohotal Konstantinopol, kmalu zatem pa širni svet arabske civilizacije. Z velikimi odkritji se je težišče premaknilo na evropske obale Atlantika, nekaj desetletij kasneje pa na protestantski sever, predvsem v pretežno kalvinistične nizozemske province ter kasneje v anglikansko Anglijo. Vse dotlej lahko besedo kapitalizem pridržimo za sredozemski jug. Prav tako sever ni odkril ne Amerike ne poti okrog Afrike. Prvi so Indijski ocean prepluli portugalski pomorščaki ter prišli do Kitajske in Japonske. Vse te dosežke je treba pripisati sredozemski katoliški Evropi. Prav tako so z juga prišli vsi zgodnji kapitalistični pripomočki, od bank do dvojnega knjigovodstva. Prav boj z državami na jugu – predvsem Portugalsko in Španijo – je pripomogel k temu, da so se skovale velike trgovske družbe severa (Braudel 1989b, 256).

Zakaj je do tega prišlo? Je imel res sever svojevrstno kakovost ali preprosto marljivejšo delovno etiko, značilno samo zanj? Ali je šlo samo za preselitev težišča svetovnega gospodarstva, in sicer zaradi gospodarskih in geostrateških razlogov?

4.1 Katolištvo proti kapitalizmu

Zahodni kapitalizem je sčasoma izdelal in posvojil nov življenjski slog in novo miselnost. Weber temu pravi duh kapitalizma in ga neposredno povezuje s prelomom reformacije. Kot je mogoče predvidevati, je podoben slog obstajal že prej. Severnoitalijanska mesta so bila v poznem srednjeveškem obdobju po miselnosti pravzaprav že kapitalistična mesta. V njih je bilo mogoče odkriti novo miselno ozračje: hvalnico denarja in pomen časa, skratka meščanska načela. Izstopal je nov odnos do bogastva, ki je bil prej še ovira za zveličanje, prav tako nov odnos do časa, za katerega so včasih govorili, da je samo božji in se zato ne sme prodajati v obliki obresti. Čas je dobil novo razsežnost kot dobrina, ki je ljudje ne bi smeli izgubljati. Zaznati je bilo mogoče tudi nov odnos do razkošja, obsodbo bahaštva ter uvedbo varčnosti, in to v dobrostoječih premožnih družinah. Braudel (1989b, 267–270) navaja številne citate iz tistega časa, ki to dokazujejo: »Vselej se pomujaj in se potrujdi zaslužiti.« ali: »Zelo lepa stvar je in zelo veliko znanje, če znaš zaslužiti denar, lepa in še večja odlika pa je, če ga znaš porabiti zmerno in tako, kakor je prav.« in ne nazadnje: »Če imaš denar, ne čakaj, ne imej ga mrtvega doma, saj je boljše zastonj delati kakor zastonj počivati, kajti tudi če z delom nič ne zaslužiš, vsaj ne izgubiš poslovnih navad.« Vsi citati zelo spominjajo na znano Franklinovo izjavo »Čas je denar«, hkrati pa dokazujejo, da je tisto, kar se označuje s pojmom duh kapitalizma, že obstajalo pred reformacijo.

Katoliška doktrina se je tako kot srednjeveška krščanska misel vseskozi sicer prilagajala novim gospodarskim razmeram, a je imela v primerjavi s svojimi protestantskimi tekmičami vseeno nekaj slabosti. Katoliška Cerkev je bila hierarhična in trdna struktura, zasidrana v svojo dolgo zgodovino, in že to je upočasnjevalo njeno prilagajanje. Nasprotno so imele raznolike protestantske ločine večji manevrski prostor za posodobitev. V nasprotju s katoliškim delom Evrope je bil v protestantskih deželah družbeni red prožnejši, kar je razmahu kapitalističnega gospodarstva lahko samo koristilo. Nauk in razvoj nekaterih protestantskih smeri sta dajala večji poudarek individualizmu, prav tako so imele nekatere ločine močno oporo pri meščanskih slojih, ki so jim posledično tudi prilagodile svojo doktrino. Poleg tega je reformacija ustvarila notranjo povezanost severnih držav in jih združene vzdignila proti tekmečem z juga. Hkrati pa so verske vojne za sabo pustile solidarnost protestantskih mrež, ki je odigrala svojo vlogo pri poslih (Braudel 1989b, 259).

Kljub temu pa so severnoitalijanska mesta še vedno cvetela, vse do 18. stoletja, ko je industrijska revolucija povečala prepad med njimi in zahodom Evrope. Resda ta mesta niso bila več v središču političnega in gospodarskega življenja Evrope, vendar so bila še vedno pomembna središča obrti, industrije, trgovine, znanosti in kulture. Ni čudno, da je bil zato Apeninski polotok celotno obdobje zgodnjega novega veka prizorišče neprestanega spopada za primat med pogoltnimi dinastijami španskih Habsburžanov in francoskih kraljev.

Na drugi strani pa je Španija v tem času močno zaostala, kljub obširnimi kolonijam, ki si jih je prilastila v Novem svetu. Za tak razvoj je treba razumeti širši kontekst španske zgodovine. Španije je bila ujeta v zadušljivo okolje militantnega španskega katolicizma, ki je bil posledica stoletja trajajoče rekonkviste in bojov z islamom ter kasneje tudi intenzivne protireformacije. Katoliška Španija ni bila niti v času svoje največje moči središče gospodarskega sveta – to so bila italijanska in kasneje nizozemska mesta – ki so nadzorovala trgovino s špansko Ameriko in imela od nje tudi največje koristi. Svojega gospodarstva Španija ni zmogla razvijati tako hitro že zaradi zgodovinskih in naravnih danosti. Povrhu pa sta jo izčrpali njena velikopotezna, a na koncu neuspešna politika prevlade nad preostalo Evropo, ki je privedla do večkratnih bankrotov, ter pogubna politika izгона zelo produktivnih skupin prebivalstva – Judov in muslimanov. Fanatična narava španske Cerkve in španskih kraljev je pri tem igrala ključno vlogo. A fanatično naravo moramo prej kot v bistvu katoliške vere iskati v španski zgodovini. Lahko rečemo, da je Španija ostala ujetnica svoje preteklosti in se kot Don Kihot ni skušala oziroma mogla prilagoditi novi stvarnosti (Sombart 1959, 29).

4.2 Širni svet v službi evropskega kapitalizma

Kako opredeliti kapitalizem? Dandanes bi lahko marsikdo hitro navrgel, da je kapitalizem gospodarski sistem, ki sloni na zasebnem lastništvu proizvodjalnih sredstev, mezdnem delu najete delovne sile ter sistematičnem vlaganju in (re)investiranju kapitala v pridobitniške dejavnosti z namenom ustvarjanja dobička. To lahko še nadgradimo in rečemo, da je

kapitalizem družbeni sistem, ki ga določajo in usmerjajo specifični gospodarski odnosi. Kot takega ga lahko umestimo v širši kontekst znane Marxove sheme razvojnih stopenj, v kateri kapitalizem sledi sužnjelastništvu in fevdalizmu. Marx navaja, da se je kapitalistična doba sicer začela v 16. stoletju, a prve zametke kapitalistične proizvodnje ter akumulacije kapitala postavlja že v srednjeveška italijanska mesta. Znamenja kapitalizma so namreč zgodnja: razmah mest in menjave, začetek trga dela, širitev denarnega gospodarstva, rast proizvodnje in trgovanje na dolge razdalje ter – po Marxu – kapitalistične eksploatacije (Marx b. l., 508).

Ampak, ali ni podobnih pojavov mogoče zaslediti že v prejšnjih obdobjih oziroma drugje po svetu? Vse od začetkov civilizacij so se namreč družbe srečevale z vprašanji menjave, proizvodnje in porabe, številne tudi z denarjem, mesti in velikopotezno trgovino. Torej, vse to v večji ali manjši meri obstaja od nekdaj in potemtakem njihov razmah ne more biti ključno merilo za jasnejšo opredelitev kapitalizma.

Iz zagate nam lahko pomaga Fernand Braudel, ki pojmovanje kapitalizma umesti v trinadstropno zgradbo. Vsaka višja plast lahko raste le iz spodnje, hkrati pa so vse ravni med seboj soodvisne in v marsičem vplivajo druga na drugo. Na dnu se za podstat bohota neizmerno materialno življenje, s katerim Braudel opisuje večstoletno tradicijo, navade, rutine in običaje, skratka strukture vsakdanjega življenja, ki se spreminjajo le dolgoročno. Med te strukture spadata tudi mesto in denar, ki sta hkrati gibalno in kazalec sprememb. Iz obsežnega materialnega življenja raste menjalno oziroma tržno gospodarstvo, ki povezuje gospodarske dejavnosti ljudi in krajev ter usmerja njihovo potrošnjo in porabo. Le razsežno tržno gospodarstvo lahko ustvari pogoje, da na vrhu piramide zacveti tudi kapitalizem (Braudel 2010, 5–27).

Kapitalizma pa ni mogoče istovetiti s tržnim gospodarstvom, saj ponavadi ubere prav nasprotno poti svojega delovanja. Izogiba se nadzoru in ustvarja monopole. V Evropi do 18. stoletja je kapitalizem zaobsegal le ozko raven in si še ni polastil vsega gospodarskega življenja, prav tako si tudi ni ustvaril »načina produkcije«, ki bi bil samo njen. Kapitalizem, ki bi mu za to obdobje lahko rekli tudi trgovski, se tudi še ni polastil in ni vodil vsega tržnega gospodarstva (Braudel 2010, 31–32).

Kapitalizem lahko opredelimo tudi kot vlaganje kapitala v dejavnosti, ki prinesejo visoke stopnje donosnosti kapitala. Vse do industrijske revolucije, ko se je polastil industrijske proizvodnje, se je razvijal na področju bančništva in kreditiranja, najbolj domač pa se je počutil v trgovini, še posebej tisti z Amerikama in Azijo, ki je bila tudi najbolj dobičkonosna (Braudel 1989a, 276). Kapitalistični proces je torej vzniknil predvsem pri trgovanju na daljavo, kjer je bil najbolj varen pred nadzorom, hkrati pa je svobodneje izbiral tisto, kar mu je dajalo največji dobiček. Veliki dobički so pripeljali do znatne akumulacije kapitala, saj je bilo trgovanje na dolge razdalje v rokah le peščice. To je bila medsebojno povezana skupina, ki je pogosto stkala vezi tudi z oblastmi. Kapitalist je bil lahko trgovec, bančnik, finančnik, obenem pa se je ukvarjal z zemljo, najemninami, rentami, rudniki, založništvom in manufakturami. Če povzamemo, je

kapitalizem v grobem torej način, kako poteka večna igra najbolj donosnega vlaganja (Braudel 2010, 38–49).

Prav tak kapitalizem se je v svojem prvem obdobju pojavil v italijanskih mestnih državah, v Benetkah, Genovi in Firencah, kjer je bila oblast v rokah trgovske in finančne elite. Država je bila do njega lahko prijazna ali sovražna, enako je držalo za družbo in religijo. Cerkev je v načelu rekla ne tržnim novostim, denarju, špekulacijam in oderuštvi, a se je z njo dalo pogoditi in se je sčasoma sprijaznila s posodobitvijo, še posebno ker je tudi sama pogosto segala po njenih uslugah. Prvo uspešno prilagoditev in posodobitev pa so pravzaprav izpeljali že sholastiki v 13. stoletju (Braudel 2010, 51–52).

Italijanske mestne države, še posebej Benetke, so bile v poznem srednjem veku središče evropskega gospodarskega sveta. Po Braudelu ima vsak gospodarski svet svoje središče. Temu sledijo vmesni pasovi, za njimi pa zelo široko obrobje, ki je bilo v delitvi dela, značilni za gospodarski svet, prej podrejeno in izkoriščano kakor sodelujoče. Dovoljšen razlog za to je bila lahko že njihova zemljepisna lega. Središče gospodarskega sveta se je v 16. stoletju iz Sredozemlja izmuznilo na sever, najprej v Antwerpen, v 17. stoletju v Amsterdam ter še stoletje kasneje v Anglijo oziroma London. Ta mesta in dežele so zgolj prevzeli središčno mesto, ki so ga pred njimi zasedala stara kapitalistična mesta v Sredozemlju (Braudel 2010, 65–68).

Njihovo zmagoslavje naj ne bi bilo posledica ne boljšega razumevanja poslov, ne naravnega delovanja industrijske konkurence in ne pristopa k reformaciji. Njihova politika je bila zavzeti mesto prejšnjih zmagovalcev, pogosto tudi na silo. V središču gospodarskega sveta je namreč vedno najbolje, saj se tja steka vse – trgovina, kapital in tehnika. Zahvala, da se je protestantski sever tako dolgo obdržal na piedestalu, gre predvsem novi atlantski trgovini, ki je spodbujala živahni razvoj tržnega gospodarstva in omogočila kopičenje kapitala (Braudel 2010, 71–74).

Kapitalistični razvoj se je lahko razvil samo iz nekaterih gospodarskih in družbenih stvarnosti. Prvi pogoj je bil napredujoče tržno gospodarstvo, ki mu je pomagal spekter geografskih, demografskih, kmetijskih, industrijskih in trgovinskih dejavnikov. Ti lahko obstajajo na različnih območjih širom sveta, zato je pogoj sicer nujen, ne pa tudi zadosten za oblikovanje kapitalističnega razvoja. Potreben je namreč še družbeni dejavnik, ki omogoča nepretrgano kopičenje bogastva. To pomeni ustrezen pravni red, ki varuje zasebno lastnino ter varno in stabilno sklepanje poslov. Navsezadnje evropski kapitalizem ne bi bil mogoč brez izkoriščanja svetovnega trga, ki ga je Evropa po velikih odkritjih vzpostavila in si ga podredila (Braudel 1989b, 295–296).

Evropa je precejšen del svoje moči črpala iz preostalega sveta – obrobja. Moč njenega kapitalizma se je hranila s hierarhično razporeditvijo gospodarskega sveta, ki ga je obvladovala. Na dnu je bil Novi svet, ki je služil zgolj bogastvu, ugledu in moči prestolnic. Premoč Evrope je bila neposredna posledica njegovega izkoriščanja in še zlasti pospeškov, ki so jih evropskemu življenju prinašali stalni dobički nasadov, med katerimi so bila na prvem mestu polja s

sladkornim trstom, ki so jih obdelovali črni sužnji. Kapitalizem in sistem sužnjelastniških odnosov sta obstajala skupaj in krepila drug drugega. Ladje so služile prodaji sužnjev v Ameriko in se s sladkorjem ali kavo vrnile v Evropo, nato pa znova zavile proti Afriki. Vsak konec trikotnika je prinesel dobiček in skupna bilanca krožne trgovine je bila seštevek posameznih zapovrstnih bilanc. Trgovina s sužnji je bila trgovina z največjimi dobički, saj je bilo zanjo potrebno le malenkostno vlaganje (Braudel 1991b, 9–75).

Na Daljni vzhod je Evropa pronicala postopoma, podredila pa si ga je šele v 19. stoletju. Številna azijska bogastva so se ponašala s cvetočo trgovino, bankami, obrtjo, industrijo in neke vrste zametki kapitalizma. Evropska tehnološka (pre)moč je sicer naraščala od 16. stoletja dalje, a se je šele z industrijsko revolucijo razkorak začel močno povečevati. Ni dvoma, da je lahko samo Evropa (zaradi družbenega in gospodarskega ustroja ter razvitejše tehnike) dobro izpeljala strojno revolucijo po angleškem zgledu. Industrijska revolucija pa ni bila samo orodje razvoja, temveč tudi orodje prevlade in uničenja mednarodnih tekmecev. Šele ko se je evropska industrija opremila s stroji, je lahko spodrinila tradicionalno industrijo drugje. Prepad se je s tem samo še poglobil (Braudel 1991b, 196). Začela se je nova doba kapitalizma.

4.3 Evropa in zmagoslavje razuma

O zahodnem kapitalizmu kot vrhuncu gospodarskega razvoja se še vedno krešejo različna mnenja, a nedvomno je res, da je v obravnavanem obdobju ta kapitalizem vendarle prevladal in si postopoma podredil vse svet. Ko se je Evropa zavedla svojega položaja, se je porodilo tudi prepričanje o njeni edinstvenosti. Začelo se je utrjevati mnenje, da se je statičnost vzhodnih družb izoblikovala zato, ker niso posvojile ustreznih oblik racionalnosti ali podjetniških spretnosti. Če so bile za Evropo značilne posebne oblike političnega ustroja, racionalnosti in ekonomske etike, ki so omogočale razvoj kapitalizma, naj bi izven Evrope takšen razvoj onemogočale razmere, ki so koreninile v drugačnih družbenih vrednotah in še posebej v religiozni etiki (Goody 2013, 12).

Torej, razlaga pravi, da je nastanek kapitalizma logična posledica napredka znanosti in razuma v osrčju Zahoda. Ta naj bi zagotovil splošni gospodarski razcvet Evrope in potisnil v ospredje kapitalizem ter kapitalistično podjetnost in ustvarjalnost. A s tem najpomembnejši delež spet pripisujemo posebnim vrednotam. Če so na kapitalizem vplivale vrednote kapitalističnega duha, je še vedno treba najti in pojasniti njihov izvor (Braudel 1989b, 259–260). Weber jih je našel v puritanski etiki, še dlje pa je šel Sombart, ki je trdil, da jih je mogoče najti v razumu, ki je večstoletni trend zahodnega razvoja oziroma njegova zgodovinska usoda (Sombart 1920, po Braudel 1989b, 260).

Sklicevanje na razum kot večstoletni trend zahodnega razvoja nas hitro pripelje do humanizma in renesanse ter posledično celo do antične dediščine, znanstvene revolucije ter razsvetljenstva, brez katerih evropski razvoj ne bi potekal tako, kot je, in brez katerih tudi evropskega

kapitalizma ne bi bilo. Tu se zastavi vprašanje, kakšno vlogo je imelo pri teh pojavih krščanstvo. Jih je oviralo in sta gospodarstvo in družba doživela svoj razmah šele, ko sta se otresla spon religije ali je bilo krščanstvo že v svoji biti takemu razvoju naklonjeno?

Odgovora na vprašanje ne bomo niti ponudili, saj je preveč zapleten, služi nam le za ponazoritev, da se pri takih dilemah hitro najdemo pred vrednostno sodbo, in sicer, da je zahodna civilizacija prevladovala zaradi svojih prirojenih lastnosti. »Vera v razum je najbolj značilna poteza zahodne civilizacije. V tej preprosti trditvi se skriva ključ za razumevanje razvoja od srednjeveških poslovnih praks do tega, kar danes poznamo pod imenom kapitalizem,« navaja Stark (2012, 180) in potrди omenjeno vrednostno sodbo. A pri svoji trditvi gre še dalje in razum umesti v bistvo krščanske vere, ki je posledično sama pripeljala, kot pravi že naslov njegove knjige, do »svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe« (Stark, 2012).

Četudi lahko rečemo, da je bilo na primer gospodarsko življenje v poznosrednjeveški Evropi izjemno zaradi sposobnosti izumljanja, kot tudi zaradi pripravljenosti za posnemanje, sposobnosti prevzeti orodja ali tehnike, ki so jih odkrili v drugih delih sveta, in jih ob tem povzdigniti na drugo raven učinkovitosti ali jih uporabljati za druge namene, pa ne moremo trditi, da bi to lahko storil le Zahod. Tovrstna posodobitev ni nekaj danega, temveč je nepretrgan proces, ki se ga posamezne regije ne udeležujejo sočasno, saj »[n]ihče ni obdarjen s trajnimi potezami edinstvenosti, ki bi zgolj njemu omogočile, da bi izumil ali sprejel pomembne spremembe« (Goody 2013, 17).

5 SKLEP

Iskanje povezave med različnimi vejami krščanstva ter nastankom in razvojem kapitalizma ima že dolgo tradicijo. A nihče ni tako razburkal strokovne in druge javnosti kot Max Weber s svojo tezo, da je k razcvetu evropskega kapitalizma pomembno, celo ključno, prispeval protestantizem oziroma njegove kalvinistične in puritanske ločine. Medtem ko naj bi druge verske tradicije povezovale svetost z odpovedovanjem posvetnemu, naj bi nekatere smeri protestantizma videle podjetnost in varčnost kot izraz pobožnosti ob trdem delu. Protestantska etika naj bi spodbudila tisto, kar Weber imenuje duh kapitalizma. Ta naj bi posledično spodbudil tudi gospodarski napredek.

Pa vendar lahko začetke kapitalizma zasledimo že pred reformacijo. Cvetoča mesta Apeninskega polotoka in živahna trgovina od Baltika do Sredozemlja kažejo na prebujenje Evrope in začetek nove dobe. Srednjeveška krščanska misel je bila dolgo sumničava do novih pojavov, trgovine in denarja, obresti in pridobitništva, vendar razvoja ni dolgo ovirala. Celo več, sčasoma se je začela prilagajati novim razmeram.

V 16. stoletju so južni predeli Evrope počasi začeli zaostajati, primat pa prepustili nekaterim protestantskim deželam Evrope. Tak razvoj dogodkov številne napeljuje na misel, da se je to zgodilo, ker je protestantizem dopuščal bolj racionalno delovno etiko in večjo podjetniško svobodo. Katoliška ekonomska misel je bila resda lahko do nekaterih oblik gospodarskega udejstvovanja neomajna in jih je ovirala, a razmere so se razlikovale med kraji. Zgodovinske, geografske in družbene okoliščine so v precejšnji meri same odločale, kdo bo na bogatejši strani mize kapitalizma in kdo ne.

Razlik med protestantskim in katoliškim delom Evrope torej ne moremo pripisovati zabavni Webrovi misli, da protestant rad dobro je, medtem ko katolik rad le dobro spi (Weber 2002, 29). Preveč razlik v gospodarskem razvoju je bilo tudi med protestantskimi ter celo kalvinističnimi oziroma puritanskimi deželami. Ključno pri vsem tem je bilo, kje na hierarhiji evropskega gospodarskega sveta je bila posamezna dežela. Središče se je prav v času reformacije v 16. stoletju iz Sredozemlja premaknilo proti severu, v takratna nizozemska mesta ter kasneje v Anglijo. Razlogi za premik so bili številni, a med najpomembnejšimi je bil zagotovo razcvet atlantske trgovine.

Z odkritjem in podjarmljenjem Novega sveta ter počasnim prodiranjem in osvajanjem azijskih trgov so središča evropskega gospodarskega sveta bogatela. Kapitalizem se je v njih razvijal hitreje kot drugje, zagotovo tudi s pomočjo podjetnih in marljivih ljudi, ki jim je delo predstavljalo način življenja in ne samo sredstvo za kopičenje bogastva. A njihov kapitalistični duh je bil moral precej drugačen od kapitalističnega duha tistih, ki so upravljali velikanske suženjske plantaže in so v tem času predstavljali pomembno gonilo evropskega kapitalizma.

Zgodba o zmagoslavju kapitalizma je tudi zgodba o evropski prevladi nad svetom. Pri razpravi o vplivu religije na nastanek kapitalizma se ni vedno mogoče izogniti občutku, da pri tovrstni razlagi geneze kapitalizma razprava skorajda vedno napelje na trditev o nesporni in strukturni premoči zahodnih vrednot. Če je evropski človek na začetku 20. stoletja, na vrhuncu evropskega imperializma, še imel tak občutek, je to še razumljivo, saj je bila Evropa takrat še v središču sveta, v središču znanosti, tehnike in razuma, a dandanašnje vztrajanje pri podobnem prepričanju je vendarle neosnovano.

Zato ni odveč poudarek, da pri iskanju temeljev in vzrokov nastanka prelomnih zgodovinskih pojavov ne zanemarimo vse zgodovinske pestrosti in raznolikosti dejavnikov ter njihove medsebojne soodvisnosti. Pri razumevanju tako velikega obrata, kot je nastanek kapitalizma, je treba upoštevati cel spekter različnih vplivov. Upoštevati je treba zgodovino, kulturo, politiko, religijo, zgodovinska naključja in celo zemljepisno lego. Ali, kot bi rekel Braudel (1989b, 43): »Nekaj je [...] zanesljivo: kapitalizem ni mogel iziti iz enega samega in ozkega izvira; svoje je dalo gospodarstvo; svoje je dala politika; svoje sta dali kultura in civilizacija. In svoje je dala tudi zgodovina, ki v zadnji stopnji pogosto na silo odloča o odnosih.«

LITERATURA

- Baeck, Louis. 1994. *The Mediterranean Tradition in Economic Thought*. London: Routledge.
- Benić, Đuro. 2015. Biblija: izvor nadahnuća za ekonomsko ponašanje. *Ekonomska misao i praksa* XXIV (2): 317–326.
- Braudel, Fernand. 1989a. *Igra menjave I. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF.
- Braudel, Fernand. 1989b. *Igra menjave II. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF.
- Braudel, Fernand. 1991b. *Čas sveta II. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF.
- Braudel, Fernand. 2010. *Dinamika kapitalizma*. Ljubljana: Sophia.
- Chafuen, Alejandro Antonio. 2012. *Vera in svoboda: krščanske korenine tržnega gospodarstva*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija.
- Fanfani, Amintore. 1959. Catholicism, Protestantism and Capitalism. V *Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics*, ur. Robert W. Green, 87–93. Lexington (Mass.): D. C. Heath and Company.
- Ferguson, Niall. 2014. *Civilizacija: kako so vrednote Zahoda osvojile svet*. Ljubljana: UMco.
- Goody, Jack. 2013. *Vzhod na Zahodu*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Grošelj, Jon. 2011. *Vloga ekonomije v katoliški socialni misli*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.
- Le Goff, Jacques. 2012. *Denar in življenje. Gospodarstvo in vera v srednjem veku*. Ljubljana: Sophia.
- Marx, Karl. B. 1.. *Capital. A Critique of Political Economy. Volume I. Book One: The Process of Production of Capital*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf> (8. 7. 2018).
- Novak, Michael. 1993. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: The Free press.
- Peltonen, Matti. 2008. *The Weber Thesis and Economic Historians*. http://www.culturahistorica.es/peltonen/max_weber.pdf (1. 7. 2018).
- Pierotti, Sandra. 2003. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: Criticisms of Weber's Thesis*. <http://www5.csudh.edu/dearhabermas/weberrelbk01.htm> (1. 7. 2018).
- Robertson, H. M. 1959. A Criticism of Max Weber and His School. V *Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics*, ur. Robert W. Green, 65–86. Lexington (Mass.): D. C. Heath and Company.
- Schumpeter, Alois Joseph. 1960. *Storia dell'analisi economica*. Torino: Edizioni Scientifiche Einaudi.
- Sombart, Werner. 1920. *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. München: Duncker, Humblot.

- Sombart, Werner. 1959. The Role of Religion in the Formation of the Capitalist Spirit. V *Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics*, ur. Robert W. Green, 29–38. Lexington (Mass.): D. C. Heath and Company.
- Stark, Rodney. 2012. *Zmagoslavje razuma: kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe*. Ljubljana: Družina.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*. 1992. Ljubljana: Združene biblične družbe.
- Tawney, Richard Henry. 1938. *Religion and the rise of capitalism: a historical study*. New York: New American Library.
- Tittenbrun, Jacek. 2017. Spirit of capitalism: Weber, Grossman and Marx. *World Scientific News* 70 (1): 1–50.
- Weber, Max. 2002. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Weber, Max. 2015. *Izbrani spisi iz sociologije religije*. Ljubljana: Studia humanitatis.